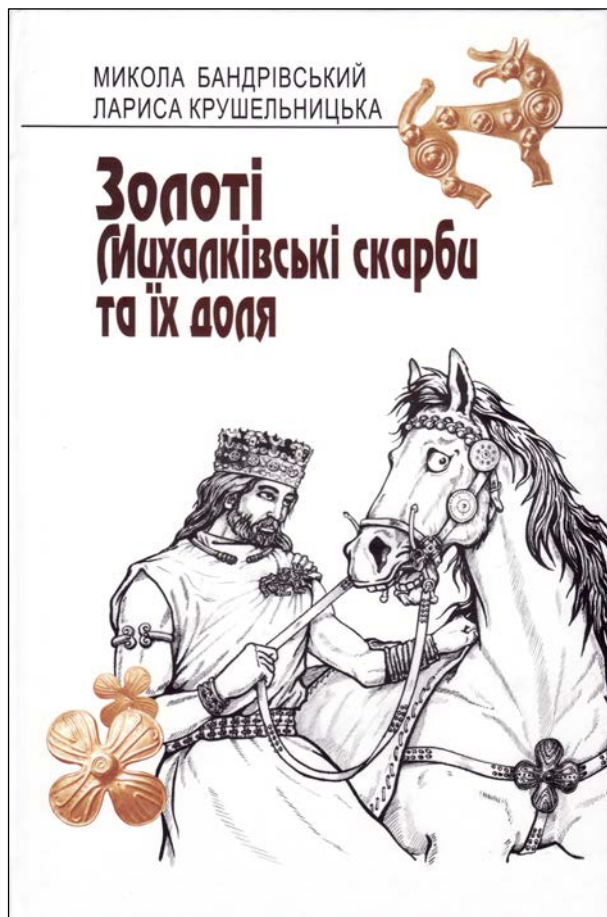

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2013. Вип. 17. С. 335–338.

РЕЦЕНЗІЇ

БАНДРІВСЬКИЙ М., КРУШЕЛЬНИЦЬКА Л.
ЗОЛОТІ МИХАЛКІВСЬКІ СКАРБИ ТА ЇХ ДОЛЯ. – Львів: Ліґа-Прес, 2012. – 242 с.: 36 іл.

Книга відомих львівських археологів-науковців Лариси Крушельницької та Миколи Бандрівського про долю, на жаль, вже колишньої львівської історичної колекції – двох золотих т. зв. Михалківських скарбів не могла залишитись непоміченою. Без сумніву, Михалківські скарби, як явище відповідного історичного періоду, не мають аналогів в Європі. Вартість їх у сотні разів перевищує вартість металу, з якого їх виготовлено, і прикро, що українців, на чиїх землях ці скарби знайдено, як підкреслюють у висновках автори праці, позбавлено цього безцінного елемента їхньої стародавньої культури.

Знайдені селянами біля села Михалкова (тепер Борщівський р-н Тернопільської обл.) у 1878 та 1897 рр., вони, зазнавши суттєвих втрат, були придбані власниками львівського Музею імені Дідушицьких. Вже у той час деякі предмети Другого Михалківського скарбу потрапили до Відня, зокрема – до тамтешнього Природничого музею. Та докладніше про долю скарбів мова йтиме нижче.

В першому розділі книги висвітлюється історія відкриття цих скарбів, фактично, поховальних предметів, придбання їх різними особами від різних людей, а вже від них –

графом Володимиром Дідушицьким (1825–1899). Порівнявши за тогочасними публікаціями описи Першого і Другого Михалківських скарбів, зроблено висновок, що далеко не всі золоті предмети обох знахідок ціліли. Частина предметів, невідомо, навіть, докладно яка, від селян була придбана місцевими єврейськими перекупниками, а далі розпорошена. Селяни сокирами рубали знайдене золото з метою його перепродажу якнайдорожче. Інші залишки – уламки ритуального посуду, останки кількох поховань, які могли б точніше датувати ці знахідки, до нас не дійшли. Також не були досліджені тогочасними археологами місця цих знахідок. У той час практично неможливо було визначити ні час, ні епоху, ні расу людей, які створили ці предмети. На українському Поділлі у ранньозалізному віці *“існувало рідкісно багате і цікаве життя. Життя населення з винятково високою, як на той час, культурою і широкими етнокультурними зв'язками”*.

Другий розділ праці присвячено питанням функціонального призначення, семантичного значення та пошуку аналогій серед інших близьких регіонів і тим самим датуванню речей Михалківських скарбів. Золоті предмети, які автори за призначенням групують на декілька комплексів церемоніально-ритуального характеру, знаходились як у Першому, так і Другому Михалківському скарбах. Усі вони пов'язані з постголіградською культурою Верхнього Придністров'я і культурами Адріатики та Верхнього Придунав'я.

У третьому розділі автори роблять спробу за наявними серед речей Другого Михалківського скарбу суцільнолитим обручем з розімкнутими кінцями, знайденими поруч золотими чотиригранними брусками та трьома мисочками-чарами, які були згорнуті у вигляді “конвертів”, визначити ці предмети як “універсальні еквіваленти вартості”, що використовувались на останніх “передмонетних” стадіях товарообміну у Верхньому Придністров’ї. Наведено аналогії до михалківського обруча і злитків, які відомі у пам’ятках бронзи – раннього заліза у Східному Середземномор’ї і знайдені у Трої в скарбі ще Генріхом Шліманом. Наведені ще чотири місця з придністровського та надбужанського регіонів, де віднайдено мідні злитки стандартної форми й ваги, які у той час могли бути універсальними платіжними засобами під час обміну товарами.

У четвертому розділі аналізуються основні типи пам’яток михалківської групи: поселення, городища, підкурганні і ґрунтові захоронення, наскельні зображення та випадкові знахідки. Аналізуючи найпрезентабельніші елементи речового комплексу носіїв михалківської та суміжних і сихронних з нею груп – деталей кінської упряжі, згадано про т. зв. Голіградський скарб (від с. Голігради біля Заліщик), доля якого подібна до трагічної долі михалківських коштовностей (розподілу їх між музеями Львова, Кракова та Відня, а також розпорошеність деякої кількості знахідок серед приватних осіб). Знайдений у 1937 р. в Голіградах, скарб складався з бронзових деталей кінської упряжі і був переданий до Музею НТШ у Львові. У 1961 р. археолог Ярослав Пастернак на еміграції писав про нього, як про неопублікований. Але у 1949 р. про ці предмети детально писав колишній випускник кафедри археології Львівського університету і працівник Львівського історичного музею Казимир Журовський без покликання на місце знаходження скарбу, звинувативши німецьких окупантів у вивезенні скарбу на Захід. Однак, у 1993 р. польський історик Я. Хохоровський опублікував нові рисунки Голіградського скарбу теж без покликання на місце їх теперішнього зберігання. Вочевидь, шукати їх слід у Кракові...

Питанню етнокультурної атрибуції предметів з Михалківських скарбів присвячено п’ятий розділ. Автори роблять висновки, що голіградська культура у Верхньому Придністров’ї завершує своє існування в середині – другій половині X ст. до н.е. Між часом зникнення голіградської культури і появою на її колишній території західноподільської і черепино-лагодівської груп існувала проміжна культура, яку ще у 1952 р. історик-дослідник доскіфської (зокрема, чорноліської) та скіфської культур Олексій Тереножкін назвав михалківською, пам’ятки якої “*більш-менш синхронні Михалківським скарбам*”.

Дослідженню питання відносної хронології Михалківських скарбів присвячено шостий розділ книги. Беручи до уваги значну різночасовість предметів Михалківських скарбів автори поділяють їх на “*два виразних хронологічних горизонти*”: перший, який вони називають Михалків I (900–830 рр. до н.е.) і другий – Михалків II (830 – середина першої половини VIII ст. до н.е.).

У сьомому розділі зроблено спробу провести паралель між представниками михалківської групи пам’яток з іншими етнічними спільнотами вказаного періоду. Зокрема, прямі аналогії трьом зооморфним пластинам (зображення вовка) автори знаходять в культурі Аппулійського узбережжя, серед пам’яток народів іллірійського походження. Автори припускають, що в пізній період епохи бронзи частина західнобалканських і приадриатичних спільнот іллірійського походження (зокрема, плем’я давнів мігрувало на Середньодунайську низовину і теренами Альфельду, піднялося у Верхнє Потисся, звідки через Яблуницький перевал (931 м над рівнем моря) вийшло у долину Прута на Покуття і придністровські райони Західного Поділля. Так і на верхньодністровських теренах розвинулась т. зв. голіградська культура. Територія, на якій були знайдені Михалківські скарби – Придністровське Поділля з навколишніми землями – в епоху пізньої бронзи і раннього заліза дістала назву Неврида. На заході терени Невриди починались десь біля витоків Тіраса-Дністра і, йдучи на схід, перетинали річища Серета, Дністра до витоків Південного Бугу-Гіпаніса. Існує гіпотеза, що представники висоцької культури, яка займала частину цієї території, і були неврами, чи

якоюсь частиною цього народу. Деякі дослідники вважають носіїв михалківської культури за прийшле населення, яке, розселившись серед місцевого населення, зберігало свою окремішність. *“Цим прийшлим населенням, яке спричинилось до поважних етно-культурних пертурбацій в досліджуваному районі, – як вважають автори, – були агатирси”*. Перейшовши Яблуницький перевал і переправившись через Дністер біля села Колодрібка (Заліщицького р-ну Тернопільської обл.), піднялись межиріччям Збруча і Стрипи до Подільської височини, а далі – аж до Придніпровського Правобережжя, де, змішавшись з місцевим пізньобілогородівським населенням, *“частина агатирсів створила оригінальну і неповторну чорноліську культуру”*. Інша частина агатирсів залишилась на Середньому Придністров'ї. Наведені у розділі мовознавчі матеріали вказують на можливість споріднення агатирсів з тірренами (тірсенами), які, за Геродотом, у догрецький період переселились на північно-західну частину Апеннінського півострова – на терени пізнішої Етрурії.

Останній, заключний, восьмий розділ розвідки присвячений долі найбільшої частини Михайлівських скарбів, що знаходились у власності родини графів Дідушицьких у Львові, в музеї їх імені. Практично, за більш як півстоліття (до 1939 р.), їх ніхто з дослідників-археологів (окрім Кароля Гадачека) ґрунтовно *“не вивчав, не описав і не зафотографував”*. Та й праця К. Гадачека – це лише гарно ілюстрований альбом з 23-а сторінками основного тексту, де переповідалася історія їхнього відкриття та технічний опис частини речей. Не було проведено жодних археологічних розкопок на місцях знайдення золотих предметів. Коли б у 1878 р. Музей ім. Дідушицьких спромігся на розкопки в Михалкові, то, можливо, Другий Михалківський скарб тоді ж і був би віднайдений (на відстані 29,6 м від Першого скарбу), що й врятувало б його від значного розкрадання. Лише у 1899 р. Віденський цісарсько-королівський Природничий музей спромігся на закладення кількох шурфів і траншей на місці, де була знайдена основна частина золотих речей. Якщо принаймні від часу відкриття Першого Михалківського скарбу, вони періодично виставлялися на виставках, хоч і не були доступні для вивчення *“львівської і світової наукової спільноти”*, то з відкриттям у 1897 р. Другого Михалківського скарбу вони взагалі перестали виставлятися, що свідчить про нерозуміння представниками родини Дідушицьких їх справжньої наукової вартості. На жаль, золоті предмети обох скарбів у Музей ім. Дідушицьких поступали, в міру їх закупування, нерівномірно, що призводило до їх змішування, а то й вилучення. Від 1900 р. Михалківські скарби було передано з Музею на зберігання до Галицького Цісарсько-королівського акціонерного іпотечного банку у Львові (у приміщенні, де в радянські часи знаходився кінотеатр “Україна”), можливо, як припускають дослідники, з метою одержання ломбардного кредиту.

Перша світова війна послабила економічно маєтки Дідушицьких на Поділлі, з коштів яких фінансувався Музей. У 1930-х роках Музей ім. Дідушицьких перебував у занепаді. Намагаючись хоч якось поправити важкий фінансовий стан родинного господарства, в т. ч. й Музею, як припускають автори, Володимир Дідушицький (молодший) (1885–1971) вирішив продати Михалківські скарби. Його численні звернення з цією метою були безуспішними. Від 1936 р. інформація про михалківські коштовності обривається. Цілком можливо, що вони пролежали нерухомо в банку аж до часу приходу Червоної армії у вересні 1939 р.

Автори припускають дві версії зникнення Михалківських скарбів зі Львова. Перша – націоналізація коштовностей радянською владою після її приходу до Львова. Друга – автентична частина Михалківського скарбу без зайвого афішування була вивезена зі Львова найбільш зацікавленою у цьому стороною (?).

За першою версією, як це засвідчив у своїх спогадах працівник Львівського історичного музею, а згодом відомий археолог Ігор Свешніков, у банку скарби знаходились до 1940 р., але того ж року на підставі відповідного повноваження їх забрав зі Львова науковий працівник Інституту археології АН УРСР Петро Курінний. Версію про причетність П. Курінного до вивезення скарбів автори вважають малоімовірною. На жаль, І. Свешніков про джерело цієї інформації у спогадах не згадує. Хоча відомий археолог Ярослав Пастернак ще у 1961 р. опублікував свідчення, що Михалківський скарб, як власність Музею ім. Дідушицьких у

1940 р. було вивезено зі Львова до Москви. Пряма причетність П. Курінного до вивезення знахідок зі Львова нам теж видається малоімовірною і ось чому. Про перебування П. Курінного у Львові в цей час засвідчують спогади невідомого автора, опубліковані сучасним польським істориком Мацеєм Матвіювим і які він приписує відомій львівській дослідниці Львова Люції Харевич. Хоча автор спогадів помилково називає П. Курінного Іваном, йдеться, без сумніву, про відомого вже на той час вченого. За спогадами, археолог Курінний, разом з іншим археологом Іваном Бондарем, в цей час були “інструкторами” реорганізації львівських музеїв. Дуже цікава згадка про те, що Курінний – старий український інтелігент – став покірним після довгої відсидки в концтаборі на Соловках. Хоча це твердження потребує перевірки, але достеменно відомо про його переслідування у довоєнний час. Чи могли червоні комісари довірити раніше репресованій особі вилучення і вивезення таких величезних цінностей? До цієї справи, на нашу думку, П. Курінного могли залучити лише як експерта, який, без сумніву, був досвідченим фахівцем. Як бачимо, справа потребує подальшого вивчення і, перш за все, дослідження архіву самого П. Курінного, який, як відомо помер у Німеччині. Саме залучення П. Курінного як можливого експерта робить малоімовірною другу версію – про виготовлення з золота копії Михалківських коштовностей, які, замість оригіналів, були вивезені зі Львова до Москви чи Ленінграду, а вивезення оригіналів Михалківських скарбів напередодні німецько-радянської війни – у західному напрямку. Свідчення довголітнього директора Ермітажу відомого археолога та єгиптолога Бориса Піотровського наприкінці 1960-х рр., що він, можливо, останній, хто тримав речі Михалківського скарбу у своїх руках, теж дуже важливі. Академік Б. Піотровський, без сумніву, був фахівцем, і, напевно, зумів би відрізнити оригінали від підробок. Та й виготовлення підробок з дорогоцінного металу, очевидно, потребувало б величезної майстерності та й не менших коштів. Так чи інакше, для з’ясування цього питання доведеться ще багато попрацювати.

В дуже цінних джерельних додатках вперше опубліковано низку архівних документів про віднайдення Михалківських скарбів (з відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка) як мовою оригіналу, так і в перекладі українською мовою. Додатки також включають витяги з рукопису Антонія Шнайдера зі згадками про знахідки у Михалкові німецькою та в перекладі українською мовою, фрагмент тексту статті о. Антонія Петрушевича “Михалково-Дністрянській клад”. Але, чи доцільно було перекладати текст з тогочасного московфільського “язичия” на сучасну українську мову? Може, варто було б обмежитись лише передачею його сучасним правописом? (це також стосується цитат у текстах розділів). Становлять інтерес короткі інформаційні довідки про графа В. Дідушицького (старшого), краєзнавця А. Шнайдера, К. Гадачека. Це все можна віднести до позитивної сторони цієї, без сумніву, дуже вартісної книги, на підготовку якої витрачено багато праці й часу. Але, на жаль, не обійшлося без дрібних недоліків. Відчувається деяка поспішність у підготовці переліку використаної літератури: відсутність у деяких позиціях вказівок на сторінки, місць та років видання, недостатня вичитка окремих позицій іноземної літератури – видається, усіх цих огріхів можна було уникнути. Вочевидь, і поклики у текстах на інтернет-видання доцільно було подати ширше, згідно з новими стандартами.

Видання надруковане на якісному поліграфічному рівні. Ілюстративний матеріал у тексті та на кольорових вклейках суттєво його доповнює і збагачує.

Нове видання, за словами самих дослідників, – *“це лише перший крок на шляху до глибшого і повнішого аналізу причин і умов появи такого неповторного шедевр, якими є Михалківські скарби”*. Своє вагоме слово про дослідження повинні сказати колеги авторів – фахівці-археологи й історики. Сподіваємося, що плідним результатом наукової співпраці обох авторів стане ще не одна вартісна праця.

Роман ДЗЮБАН